

KONRÁD MIKLÓS*

Asszimilációs nyomás és zsidó érdekképviselő

A galíciai zsidó bevándorlás mítosza mint lakmuszteszt

Assimilationist Pressure and Jewish Advocacy. The Myth of Galician Jewish Immigration as a Litmus Test

ABSTRACT: This article analyzes the attitudes of spokespeople for Neolog, Orthodox, and Zionist Jews toward the myth of the mass immigration of Galician Jews to Hungary during the Dual Monarchy period (1867–1918). It argues that the ability to ignore – or even resist – the assimilationist expectations of the Hungarian Christian political and intellectual elite depended not only on the degree of desire for integration into the Christian majority society, but also – and no less importantly – on the level of situational dependence on the ruling political power.

KEYWORDS: Jewish identity, assimilationist expectations, immigration, Hungarian Jews, Galician Jews

Bevezetés

A dualizmus kori liberális politikai és értelmiségi elit homogenizációra törekvő nacionalizmusa elkerülhetetlen nyomásként nehezedett azokra a zsidókra, akik vallásuk fenntartása mellett a magyar nemzet egyenértékű gyermekeivé reméltek válni. A hazafiságuk maradéktalan elismerésére és tényleges befogadásra vágyó neológ zsidók nem vonhatták ki magukat a készítés alól, hogy megfeleljenek a keresztény magyar társadalom elvárásainak. Lehet, hogy a zsidóságát egyébként büszke daccal viselő Bródy Sándor a hazai tájakat őszintén szebbnek látta bármely

* A szerző az ELTE HTK Történettudományi Kutatóközpont főmunkatársa. E-mail: konrad.miklos@htk.elte.hu, ORCID: 0009-0006-6192-2828

A tanulmány az NKFI Alap támogatásával, az OTKA K 143231 számú, *Zsidó identitások Magyarországon a 18. század végétől 1918-ig* című kutatási program keretében készült.

külföldi vidéknél, ám feltételezhető őszinteségével együtt is nehéz nem szimbolikusnak érezni, hogy a palesztinai útról írt beszámolójában elsődleges kötődése egyértelműsítése végett sietett leszögezni: „még az Olajfák hegyénél is szebb nekem a Tisza füze, a jegenye-sor a felföldi falvak alján”.¹

Az asszimilációs nyomás tárgykörében felvethető egyik kérdés az, vajon ez az integrációs törekvés szükségszerűen együtt járt-e azon zsidó jelenségektől vagy személyektől való elhatárolódással, amelyek, illetve akik a keresztény politikai és értelmiségi elitből ellenérzést váltottak ki. A probléma ellenkező irányból megközelítve úgy is megfogalmazható, vajon az ortodoxok és a cionisták esetében a törekvés hiánya mennyiben biztosította a többségi társadalom asszimilációs elvárásaitól függetlenített véleménynyilvánítást. E kérdésekre a keleti zsidó bevándorlással szembeni álláspontok vizsgálata ideális lakmuszteszt.

A következőkben elsősorban a második kérdést igyekszem megválaszolni. Ez azonban előzőleg szükségessé teszi a kontextus felvázolását, azaz a keleti zsidó bevándorlás történeti problémája, majd az asszimilációs nyomásnak elsődlegesen kitett integrációpárti – azaz neológ – magatartás bemutatását. Cikkem kiegészítés a zsidó bevándorlásról múlt év végén megjelent monográfiámhoz,² amelyben a neológ álláspontot részletesen ismertettem, de az ortodoxokat és a cionistákat nem tárgyaltam.

A bevándorlás mítosza

Az oroszországi, romániai, de főleg galíciai zsidók tömeges bevándorlása által a keresztény társadalomban keltett félelmek, a vád szerint asszimilálódni nem hajlandó, ellenben a parasztokat tönkretevő, kárukra tisztességtelenül gazdagodó, végső soron uralomra törő kaftános keleti bevándorló rémképe a magyarországi zsidók szerencsétlenségére egyenjogúsításuk reformkori felmerülésétől a zsidótörvényekig végigkísérte történetüket. A keleti zsidó invázió a reformkori kezdetek után az 1880-as évektől 1944-ig mondhatni folyamatosan foglalkoztatta a közvéleményt, az 1890-es évektől már a politikai elitet is aggasztotta. A zsidóellenes diskurzusnak nem volt egyetlen más, a bevándorlás kérdéséhez hasonlóan specifikus eleme, amely a dualizmus korától a Horthy-kor végéig ilyen állandó, a megtagadható realitástól teljességgel mentes fantazmagóriagyártásra készítette volna a keresztény magyar társadalmat.

¹ Bródy Sándor: A szent rög. In: Uő: *Lyra*. Budapest: Singer és Wolfner, [1911]. 62. Az íróról lásd Komlós Aladár: Bródy Sándor. In: Uő: *Bevezetés a magyar-zsidó irodalomba*. Budapest – Jeruzsálem: Múlt és Jövő, 2009. 216–233.

² Konrád Miklós: *Bevándorlás, integráció és antiszemitizmus. A galíciai zsidó bevándorlás és annak mítosza, 1735–1939*. Budapest: ELTE HTK TTI, 2025.

A reformkor és a neoabszolutizmus, illetve a későbbi időszakok között volt ugyanis egy alapvető különbség. A galíciai zsidó bevándorlás, amely Lengyelország első, 1772-es felosztásától és Galiciának a Habsburg Birodalomhoz csatolásától tömegessé vált, az 1860-as évek végére szinte teljesen elapadt.³ A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal által az 1900-as népszámlálás alapján készített, ám a galíciai invázióval riogató kormányzati diskurzusnak ellentmondó, ezért a hivatal által nem publikált statisztikai kimutatás szerint a szorosan vett – azaz Horvát-Szlavónország nélkül, ám Fiumével és kerületével értendő – Magyarországon 10 587 galíciai születésű osztrák és 5162 galíciai születésű magyar állampolgárságú zsidó élt, összesen 15 749 egyén, ami a 831 162 fős zsidó vallású népesség 1,89%-át tette ki.⁴

A jelentéktelenné zsugorodott bevándorlással párhuzamosan valójában a zsidók kivándorlása vált számottevővé. Az utóbbi olyan mértékben meghaladta az előbbi, hogy a zsidó invázió mítoszát 1922-es könyvében – antiszemita érzelmei dacára – cáfoló Kovács Alajos számítása szerint a dualizmus első és utolsó népszámlálása, tehát 1869 és 1910 között a magyarországi zsidók vándorlási vesztesége, azaz a természetes és tényleges szaporodásuk közötti negatív különbözet 113 800 főre rúgott.⁵

Neológ válasz

Annak ellenére, hogy a kelet-európai zsidók tömeges beáramlásába vetett hitüket semmilyen empirikus adat nem támasztotta alá, a kérdést az 1880-as évektől napirenden tartó keresztény politikusok és értelmiségiek nemcsak ragaszkodtak meggyőződésükhöz, de a galíciai bevándorlók bűnös üzelmeinek hangoztatásával párhuzamosan azt is ismételten jelezték a hazai zsidók felé, hogy jól felfogott érdekükben határolódjanak el azon „rossz” zsidóknak minősített galíciai hitfeleiktől, akikkel szemben saját „jó” zsidóságuk – illetve igaz magyarságuk – elismerése többek közt ettől az elhatárolódástól függ. Ha a honi zsidók szíve valóban a magyar nemzethez húz, szólt a hol burkolt, hol nyíltan intő figyelmeztetés, e kizárólagos lojalitásuknak a „galiciánerek” iránti szolidaritás megtagadásában is meg kell nyilvánulnia.⁶

³ Varga László: Zsidó bevándorlás Magyarországon. In: Uő (szerk.): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság*. Budapest: Pannonica – Habsburg Történeti Intézet, 2005. 23–24.

⁴ Konrád, 2025. 314.

⁵ Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Budapest: Szerző kiadása, 1922. 14.

⁶ A teljesség igénye nélkül: Különfélek. *A Hon*, 1882. május 16. [1–2].; Orbán Balázs függetlenségi képviselő 1882. június 9-i beszéde: *Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. VI. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1882. 282. Ugyanő 1886. április 6-án: *Az 1884. évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés*

Ez az elvárás pedig politikai válságról politikai válságra újra kiélesedő dilemma elé állította a neológ polgárságot, amelynek a nevében felszólaló felekezeti sajtó a szerinte is tömegesen beáramló kaftános-pajeszes hitsorsosaival szemben ambivalens, ismétlődően ingadozó magatartást tanúsított.

Az 1880-as évek első felében, a tiszzaeszlári vérvád kirobbanása és az Országos Antiszemita Párt színre lépése idején, majd a századfordulón, az 1897-ben indított, úgynevezett rutén akciótól a zsidó bevándorlók ellen a képviselőház szinte teljes támogatásával hozott 1903. évi V. törvénycikkig tartó időszakban a neológ sajtó eleinte mindkét alkalommal úgy reagált, hogy elutasított minden szolidaritást a galíciai bevándorlókkal,⁷ akiket az 1900-as évektől a kortársak Egan Ede kormánybiztos nyomán – történeti szempontból tökéletesen alaptalanul – gyakran „kazárok”-nak neveztek.

E kezdeti fázisokban a neológ lapok – az 1880-as években elsősorban a *Szombati Újság*, a századfordulón mindenekelőtt az *Egyenlőség* – hevesen elleneztek a zsidó immigrációt, amelynek tömeges jellegében néhány elszigetelt és visszhangtalan írástól eltekintve maguk sem kételkedtek. A keleti zsidók bejövetelét károsnak ítélték, mert bennük obskurantista, a felvilágosodást és a magyarosodást elutasító vadembereket láttak, akik akadályozzák az északkeleti megyék többnyire haszid zsidóságának nélkülük is igen vontatott akkulturációját, ráadásul a személyük által kiváltott ellenszenv révén a hazai zsidóság integrációját is veszélyeztették.⁸

E kezdeti időszakokat azonban mindkét esetben radikális szemléletváltás követte, száznyolcvan fokos fordulat, ez pedig a neológ értelmiség azon felismeréséből fakadt, hogy a keresztény középosztálynak a zsidókkal szemben növekvő ellenérzést tápláló része számára az igazi ellenség nem a kaftános lengyel zsidó, hanem ők maguk: a magyar zsidó polgárság. Az 1883–1884-es évekre tehető első ráeszmélés után annak az evidenciának az explicit kimondása, hogy a galíciai bevándorlók elleni kirohanásoknak a magyar zsidó polgárság a valódi célpontja, az 1900-as évek elején következett be. Ahogy a *Magyar-Zsidó Szemle* című tudományos folyóirat névtelen szerzője, feltehetően Mezey Ferenc írta 1901-ben azon „antisemiták” kapcsán, akik még nem mertek a „klerikális matadorok”-hoz hasonló

képviselőházának naplója. XI. [Budapest]: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1886. 103. Asbóth János 1894. március 9-én: *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XVII. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1894. 121–122. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter felszólalása 1900. február 17-én: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XXVI. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1900. 431. Széll Kálmán miniszterelnök beszéde 1902. június 20-án: *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. VII. Budapest: Athenaeum, 1902. 348. Ugyanő 1903. január 10-én: *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. X. Budapest: Athenaeum, 1902 [helyesen: 1903]. 232.

⁷ Konrád, 2025. 264–266.

⁸ Uo. 209–212., 334–338.

nyíltsággal hangot adni zsidóellenes érzelmeiknek, „hazánkban az antisemitizmus [...] a kezdő stádiumban van, midőn a galíciiai zsidót szidják, de a magyar zsidót ütik”.⁹ A „kazárhajszja” kapcsán, amelynek tényleges célpontjai az „intelligens zsidók”, Mezei Ernő az *Egyenlőség*ben egy évvel később úgy fogalmazott: „rá kell jönnünk, hogy csak olyan sanda mézszárosokkal van dolgunk, akik máshová ütnek, mint a hová néznek”.¹⁰

E felismerés hatására a neológ értelmiség felhagyott a kaftános galíciaiak szidalmazásával, mi több, az 1900-as évek elejétől már a velük való szolidaritás vállalására szólította fel a zsidó polgárságot. Ehhez a változáshoz az is hozzájárult, hogy a bevándorlás kérdésének politikai értékelésével párhuzamosan az északkeleti megyék haszid, részben betelepülőknek vélt zsidóságában a neológ sajtó – élén ekkor is az *Egyenlőség*gel – már nem annyira a modern világtól és kultúrától irtózó fanatikusokat látott, mint inkább olyan – a maguk módján útmutató – hittestvéreket, akik a kikeresztelkedés mezsgyéjén imbolygó lipótvárosi zsúrfiúkkal szemben mindenfajta identitásbeli dilemmától mentes természetességgel ragaszkodtak zsidóságukhoz.¹¹

Bármennyire volt is tehát szembeszökő a neológ értelmiség ismétlődő ingadozása, bármilyen durván ostorozta is a neológ sajtó a galíciai zsidó bevándorlót, illetve a vele azonosított kaftános zsidót, mielőtt éles fordulattal vállalta volna a galíciánerekkel való szolidaritást, és méltatni kezdte volna a haszidok rendíthetetlen kötődését zsidóságuk iránt, a bevezetőben feltett kérdésre a válasz egyértelmű: bár az integrációra törekvő neológ zsidók nevében felszólaló felekezeti értelmiség kétségkívül hajlott arra, hogy a keresztény politikai és kulturális elit álláspontjához igazodjon, idomulása nem volt feltétlen, amennyiben pedig ráébredt, hogy ezzel nem szolgálja a hazai zsidóság érdekeit, relatíve gyors korrekcióra, sőt, a hatalmi körök és általában a többségi társadalom elvárásaival való nyílt szembehelyezkedésre is képesnek mutatkozott.

Ortodox válasz

A tanulmány bevezetőjében feltett második kérdésre, vajon a tömegesnek gondolt keleti bevándorláshoz hogyan viszonyultak azok a zsidók, akik nem törekedtek a többségi társadalomba való integrációra, először és elsősorban az ortodox zsidókat illetően igyekszem választ adni. Elsőbbségüket a cionistákkal szemben összehasonlíthatatlanul nagyobb számuk indokolja. A cionisták kicsiny létszámára viszszatérek. Arról, hogy a századfordulón a magyarországi zsidóság mekkora hányada

⁹ [Mezey Ferenc?]: Társadalmi szemle. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1901/2. 117. Lásd még: Konrád, 2025. 350–351., 394–395., 408., 410.

¹⁰ Mezei Ernő: „Kazár szolidaritás”. *Egyenlőség*, 1902. április 6. 1.

¹¹ Konrád, 2025. 218–222., 341–342., 346–347., 393–394.

sorolható az ortodoxiához, nem rendelkezünk pontos adatokkal. Hogy formálisan hány zsidó volt ortodox hitközségi tag, ezt ugyan ki lehet számolni, Zeke Gyula meg is tette. Ezek szerint 1900-ban a hazai zsidó népesség 52,2%-a tartozott ortodox, 43,0% neológ és 4,8% status quo ante hitközségekhez.¹² Ennek az 52,2%-nak azonban nincs sok köze a ténylegesen, azaz önidentifikációja és életmódja szerint ortodoxnak tekinthető zsidóság arányához. Ugyanis minden zsidó kötelezően tagja volt lakóhelye (valamelyik) hitközségének, így ahol kizárólag ortodox hitközség működött, ott hivatalosan az akár teljesen szekularizált zsidók is az ortodoxiához tartoztak. Márpedig ortodox hitközségben élő, de életmódjukat tekintve ortodoxnak nem minősíthető zsidók nemcsak a nagyobb településeken, de még a falvakban is bőven akadtak – például a Vas megyei Magyargencsen, ahol az I. világháború előtti években a helyi születésű Jacob Katz emlékei szerint „több család [vallásos] elhivatottsága csekély volt, illetve a nullával egyenlő”.¹³ Katz becslése szerint a ténylegesen ortodox, vagyis a vallási előírásokhoz és a hagyományokhoz mindennapi életükben hű zsidók a századforduló zsidóságának körülbelül egyharmadát tették ki.¹⁴ Mindazonáltal még ha ezt a megítélésem szerint kissé alacsony becslést vesszük is alapul, az ortodoxia a dualizmus utolsó, 1910-es népszámlálása szerint a 911 227 fős hazai zsidó népességnek többszázazres csoportját alkotta.

Amiként a neológia is heterogén, a mérsékelt ortodoxoktól nem sokban különböző falusi kisboltostól a zsinagógát legfeljebb nagyünnepekkor látogató budapesti ügyvédig terjedő réteget alkotott, úgy az ortodox zsidóság is egymástól vallási felfogásban és akkulturációs szintben erősen különböző egyének, sőt, egymással olykor szembekerülő közösségek konglomerátumából tevődött össze. Az 1900-as években egy *unterlandi* (kárpátaljai), kizárólag jiddisül beszélő haszid távol állt *oberlandi* (felvidéki), talán még magyarul is, de németül biztosan jól tudó hitsorsosaitól,¹⁵ egy fővárosi ortodox vezérferfiútól pedig, mint amilyen például az 1910-ben magyar nemességet kapott Freudiger Mózes textilgyáros volt, fényévek választották el.¹⁶ Intézményi szinten az unterlandi haszid rebbék olykor még azt

¹² Zeke Gyula: Szakadás után... Adalékok a magyarországi zsidóság felekezeti irányzatainak társadalomtörténetéhez (1868–1949). In: Lendvai L. Ferenc – Sohár Anikó – Horváth Pál (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. I–II. Budapest: MTA Filozófiai Intézet, 1990. I. 152.

¹³ Katz, Jacob: *With My Own Eyes: The Autobiography of an Historian*. Hanover – London: University Press of New England, 1995. 9.

¹⁴ Katz, Jacob: The Identity of Post-Emancipatory Hungarian Jewry. In: Don, Yehuda – Karady, Victor (eds.): *A Social and Economic History of Central European Jewry*. New Brunswick – London: Transaction Publishers, 1990. 20.

¹⁵ A kárpátaljai zsidóság nyelvi és gazdasági viszonyairól lásd: Csiki Tamás: Foglalkozási szerkezet és megélhetési módok. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest: Aposztróf, 2013. 27–36.; Komoróczy Szonja Ráhel: Nyelvhasználat. Uo. 37–44.

¹⁶ A nemesítés híre: Ó-budai Freudiger Mózes. *Magyar Zsidó*, 1910. november 18. 9–10. Freudiger Mózesről ld. fia visszaemlékezését: Óbudai Freudiger Ábrahám: Apám széferjéből. In:

is fontolgatták, hogy a magyarországi zsidóságon belül újabb szakadást kiváltva elhagyják az oberlandi rabbik által uralt ortodox szervezetet. Ha országos szinten nem is jutottak el ideig, a haszidok helyileg több településen elhagyták az ortodox hitközségeket, hogy – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot „szefárd” elnevezéssel megtévesztve – külön hitközségekbe tömörülhessenek.¹⁷

Olyan ortodox forrással, amely hű képet adna e sokszínűségről, nem rendelkezünk. De még olyannal sem, amelynek „kifelé”, a nem zsidó világ felé közvetített nézeteit ne jellemezte volna tudatos öncenzúra, hiszen a magyar nemzettel való azonosulásuk elutasításának az ortodoxok nem adhattak nyíltan hangot.¹⁸ Amikor Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1867 szeptemberében benyújtott memorandumukban százhusz óhitű hitközség kijelentette, hogy „a zsidóknak teljes és tökéletes átmagyarosodását” óhajtják,¹⁹ Jacob Katz szavaival „minden, a konzervatív zsidóság gondolatvilágában kicsit is járatos ember” tudta, hogy a nyilatkozatot egyedül a kényszerű politikai taktikázás szülte.²⁰

Ami azonban nehézségnek tűnhet, esetünkben előny, hiszen érdeklődésünk tárgya éppen az, hogy milyen üzeneteket közvetítettek a nem zsidók felé az ortodoxok a galíciai bevándorlás számukra annál kényesebb kérdésében, mivel a vélt betelepülőket mindenki hozzájuk társította. Forrásként az ortodoxia magyar nyelvű sajtótermékei tehát maguktól adódnak, hiszen ezek voltak azok az orgánusok, amelyeket az ortodox hitközségek képviselőjében 1871-től eljáró Autonóm Orthodox Izraelita Hitfelekezet Közvetítő Bizottsága (1905-től Központi Irodája) azért hozott létre, hogy nyilvánosan hirdesse saját álláspontját. Ezek a lapok – a *Zsidó Híradó*, majd a *Magyar Zsidó* – tehát nem az ortodox tömegek nézeteit tükrözték, és főleg nem az unterlandi haszidok véleményeit. Ám az sem mondható, hogy e sajtótermékek kizárólag az ortodox központi vezetőség politikájának képviselőjére szorítkoztak volna. E feladat ellátásán túl hasábjaikon megítélésem szerint annak a formálisan már akkulturalódott, de – legalább érzelmileg – ortodox városi középrétegnek a hangja is fellelhető, amely az ortodoxiának egy talán nem

Szombat-Almanach az 5688. évre (1927/28). Első évfolyam. Magyarország szombattartó kereskedőinek, iparosainak, gyárosainak címjegyzékével és héber naptárral. Budapest: Somré Sabosz bizottság, 1927. 13–15.

¹⁷ Friedman, Armin Harry: *Major Aspects of Yeshivah Education in Hungary, 1848–1948.* Ann Arbor: University Microfilms, 1971. 62.; Katz, Jakov: *Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban.* Ford. Ács Gábor – Stöckl Judit. [Budapest]: Múlt és Jövő, 1999. 272–273., 283.; Katzburg, Nathaniel: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon.* Ford. Ács Gábor. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris, 1999. 100–101.

¹⁸ Katz, 1990. 23–24.; Katzburg, Nathaniel: *Assimilation in Hungary During the Nineteenth Century: Orthodox Positions.* In: Vago, Bela (ed.): *Jewish Assimilation in Modern Times.* Boulder: Westview Press, 1981. 49–50.

¹⁹ Emlékirat b. Eötvös József vallás és közoktatási miniszterhez. *Magyar Izraelita*, 1867. szeptember 5. 180.

²⁰ Katz, 1999. 143.

túl nagy, mégis létező és a szokványos neológ–ortodox ellentétpár felvázolásakor általában kifejtett csoportját alkotta. A *Zsidó Híradó* szerkesztője, a cikkeit többnyire Viador néven szignáló Weisz Dániel kapcsán neológ vetélytársai előszere-ttel ironizáltak azon, hogy életvitele nem felel meg az ortodox vallási előírások-nak. Ez valószínűleg valóban így volt – nézetei mindazonáltal markánsan eltértek a neológ lapok álláspontjaitól.²¹

A forrás hiányossága, hogy ezek a lapok nem fedték le a tárgyalt korszak egészét. A hetilapként indult *Zsidó Híradó* 1891-től 1906-ig jelent meg, de a heti rendszeresség csak 1900-ig tartott ki, ezután ritkábban adták ki, 1903-tól már csak havilapként működött, és közügyekkel nem foglalkozott, 1905-ben és 1906-ban pedig csak szórványosan látott napvilágot. Az 1908-ban kéthetiként indult *Magyar Zsidó* 1913-ban szűnt meg, de 1912-ben is már csak tizenhat számáról tudunk.

E lapok további hátrányának vélhetnénk, hogy a mindenkori hatalom kegyeit kereső ortodox központi vezetőség érdekképviseletét ellátó orgánumokat nagyfokú politikai óvatosság, ebből kifolyólag megint csak öncenzúra jellemezte.²² Az kétségtelen, hogy az ortodoxia asszimiláció iránti alapvető idegenkedésének taglalását e lapok hasábjain hiába keresné az olvasó.²³ Ám valójában annál többet mond, hogy a galíciai bevándorlás kérdésében ezek a sajtóorgánumok a neológ kiadványoktól, illetve és főleg a többségi társadalom elvárásaitól egyértelműen eltérő nézeteket fejeztek ki.

Időrendben haladva az első különbség a neológiától egyben az egyetlen olyan példa, ahol a forrás, ez esetben a *Zsidó Híradó* révén az ortodox zsidók névtelen sokaságának az érzelmvilágába is kaphatunk némi betekintést. Az orosz zsidók életlehetőségeit korlátozó 1882. májusi törvényeket követően az orosz kormány 1890-es évek eleji zsidóellenes intézkedései, így több mint 20 ezer zsidó kiűzése Moszkvából az orosz zsidók körében újabb, az addigiaknál jóval nagyobb kivándorlási hullámot váltott ki. Szemben az előző évek 50–60 ezres átlagával, a kivándorlók száma 1890-ben meghaladta a 100 ezer főt.²⁴

²¹ Szabolcsi Miksa: Néhány szó a magam dolgában. *Egyenlőség*, 1892. június 24. 5.; Uő: Kelepcében. *Egyenlőség*, 1892. július 8. 8.; Társadalmi szemle. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1908/1. 7. Weisz Dánielről Krúdy Gyula is úgy emlékezett meg, mint aki esténként – az ortodoxnak nem mondható Kiss József költő társaságában – az Otthon Körben kártyázott, „több jókedvvel, mint szerencsével”. Krúdy Gyula: *Bródy Sándor vagy a nap lovagja*. Budapest: Noran, 2004. 141.; Uő: *A tegnapok kódlovagjai*. I–II. Békéscsaba: Tevan, 1925. I. 215–216.

²² A kérdésről bővebben: Konrád, Miklós: Jews and Politics in Hungary in the Dualist Era, 1867–1914. *East European Jewish Affairs*, 2009/2. 169–172.

²³ A szabályt erősítő kivétel Frankl Adolfnak, a Közvetítő Bizottság választmányi tagjának, utóbb a Központi Iroda elnökének egy terjedelmes cikke, amelyben annak megvilágítására tett kísérletet, miképpen lehetnek a zsidók egyszerre tagjai a magyar és a zsidó nemzetiségnek. Frankl Adolf: Vallás és nemzetiség. *Zsidó Híradó*, 1891. augusztus [helyesen: szeptember] 3. 2–6.

²⁴ Konrád, 2025. 224.

A menekülthullám hírére, amely Magyarországot 1891 tavaszán érte el, a neológ és ortodox szervezetek és hitközségek külön-külön országos gyűjtést indítottak a kivándorlók megsegítésére, akik közül egyébként Magyarországon csak elenyésző számban utaztak át. Neológ részről az *Egyenlőség* a segélyakció után csalódottan könyvelte el, hogy a londoni és párizsi zsidók áldozatkészségéhez képest „nagyon szegényes” neológ gyűjtés nem zárult „valami fényes eredménnyel”.²⁵

Az összekalapozott segély mértékét tekintve az ortodoxok valójában a neológok 150 ezer forintjánál is jóval kisebb összeget gyűjtöttek, a híradások szerint körülbelül 20 ezer forintot.²⁶ A neológok és a náluk sokkal szegényebb ortodox zsidók anyagi áldozatkészségét azonban nincs sok értelme összehasonlítani, az ortodoxok nagyobb elhivatottsága és tömegesebb részvétele ellenben egyértelműnek tűnik. Míg a PIH, illetve a fővárosi zsidó nagypolgárság csak azután volt hajlandó részt venni az európai segélyakcióban, hogy bizonyossá vált, miszerint annak célja kizárólag a menekültek kitelepítése Amerikába, az ortodoxok ilyen szempontokkal nem törődtek. Ellentétben az előbbieket óvatossággal, ami miatt a neológ adománygyűjtés csak 1891. június végén vette kezdetét,²⁷ az ortodoxok a menekülthullám első hírére akcióba léptek. „Oroszországban üldözik véreinket!”, adta hírül a *Zsidó Híradó*ban 1891. május 21-én közzétett felhívás, amelynek tíz rabbi aláírója, élükön Schreiber Bernát pozsonyi főrabbiával, a Hátám Szófér unokájával, arra kérte a híveket, hogy minden hitközségben alakítsanak segélybizottságot, és mindenki adakozzzék lehetősége szerint, mégpedig „nagyon gyorsan”, az összegyűjtött összegeket pedig továbbítsák a pozsonyi főrabbisághoz.²⁸ Buzdításként a hetilap ugyanezen számának egy rövid híre arról számolt be, hogy Lipschitz Lipót abaújszántói főrabbi egy nap alatt több mint 1000 forintot gyűjtött, amit már el is küldött a pozsonyi főrabbinak.²⁹

A *Zsidó Híradó* következő számainak híreiből kitűnik, hogy az akció a neológ adományozókhöz képest szélesebb rétegeket mozgató meg. Számos rabbi adakozásra hívta fel hitközsége tagjait.³⁰ Ha csak néhány forinttal is, seregnyi kisebb hitközség vett részt a gyűjtésben.³¹ Az Árva megyei alsókubini hitközség tagjai egyhangúlag úgy döntöttek, hogy a hitközség évi kultuszadója 30%-át fordítsa

²⁵ Rajkáról jön a világosság. *Egyenlőség*, 1892. április 29. 8–9. A neológ segélyakcióról bővebben: Konrád, 2025. 320–327.

²⁶ Az orthodox zsidó segélybizottság. *Zsidó Híradó*, 1891. november 19. 2–3.

²⁷ Adakozzunk. *Egyenlőség*, 1891. június 26. 1–2.

²⁸ Testvéreink, Izrael fiai! *Zsidó Híradó*, 1891. május 21. 1.

²⁹ Az orosz zsidók. *Zsidó Híradó*, 1891. május 28. 10.

³⁰ A budapesti orth. izr. hitközségi főrabbi. *Zsidó Híradó*, 1891. június 11. 9.; Nagyváradon. *Zsidó Híradó*, 1891. június 18. 11.; Szobránczról. *Zsidó Híradó*, 1891. június 25. 8.; Debreczenből. *Zsidó Híradó*, 1891. június 25. 8–9.; A szilas-balhási rabbi. *Zsidó Híradó*, 1891. június 25. 9.; Szilágy-Somlyóról jelentik. *Zsidó Híradó*, 1891. június 25. 9.

³¹ Az adakozó hitközségek felsorolására lásd a *Zsidó Híradó* június 18. és október 29. közötti kimutatásait.

a menekültek gyámolítására.³² Az ortodox hetilapnak beküldött tudósítás szerint a szilágynagyfalui rabbi „aggastyán kora ellenére” személyesen utazta körbe kerületét, hogy adományokat gyűjtsön.³³ A kolozsvári hitközség egyik tagja pedig külön levélben kért elnézést, amiért közössége csak 310 forintot tud küldeni, hosszan magyarázva a hetilaphoz beküldött levelében, milyen váratlanul elkerülhetetlenné vált egyéb emberbaráti kiadásai akadályozták meg őket a tetemesebb áldozathozatalban.³⁴ Hogy a neológ polgársághoz képest az ortodox zsidóság nagyobb együttérzést tanúsított kelet-európai hitsorsosai iránt, ehhez aligha férhet kétség.

Ami az északkeleti megyéket a közhiedelem szerint elárasztó zsidó bevándorlókat illeti, a neológok és ortodoxok közötti újabb jelentős eltérés a rutén akcióval szemben elfoglalt álláspontban mutatkozott meg. Az 1897-es év során előkészített, majd a Darányi Ignác földművelésügyi miniszter által a beregi kirendeltség élére kormánybiztosként kinevezett Egan Ede irányítása alatt 1898 elején indult segélyakció a kárpátaljai ruszin parasztság anyagi megsegítését célozta. Az antiszemitizmust a nyilatkozatok szintjén konzekvensen elítélő, a hazai zsidósággal szemben jóindulatát rendre hangoztató liberális kormányzat e kezdeményezéssel oly módon avatkozott be a kárpátaljai ruszinok és zsidók gazdasági viszonyaiba, hogy az kétségkívül az utóbbiak kárára volt. Az akciót, amely Darányi és Egan agrárius szociálpolitikai elképzelései, a liberális kormányban ekkor erősödő neokonzervatív eszmék jegyében fogant, elejétől kezdve átszínezte az ellenségeség a falusi zsidókkal szemben, akiket a kormány többé-kevésbé galíciai bevándorlókként azonosított. A zsidó bevándorlók megbélyegzése, akiknek betelepődését a kormányzat ismételten, bár minden bizonyíték nélkül nagy- és növekvő arányúnak tüntette fel, a rutén akció integráns részét képezte.³⁵

A rutén akció híréből a neológ sajtó sem rebesett, de az *Egyenlőség* az első időkben – vagyis míg Egan Ede működésének antiszemita éle nem vált nyilvánvalóvá – támogatta azt: a hetilap részt vett a bevándorlásellenes közbeszédben, csempülte a szerinte is tömegesen betelepülő galíciai zsidókat, és ismételten követelte bejövételük törvényi megakadályozását.³⁶

Hogy az ortodox sajtó tartózkodott a kárpátaljai, mondhatni egyöntetűen ortodox zsidók ostromozásától, az nem meglepő. De meglehetett volna, amit kényes helyzetekben gyakran megtett, hogy egyszerűen hallgat. Ehelyett a *Zsidó Híradó* szerkesztője, Weisz Dániel a tervbe vett kormányzati akció legelső hírére támadásba

³² Alsó-Kubintról. *Zsidó Híradó*, 1891. július 2. 10.

³³ Szilágy-Nagyfaluról. *Zsidó Híradó*, 1891. július 30. 9–10.

³⁴ Kolozsvárról. *Zsidó Híradó*, 1891. augusztus 13. 9.

³⁵ Konrád, 2025. 245–251. Az 1902-ben „hegyvidéki”-re átkeresztelt rutén akcióról az utóbbi évtizedekben megjelent tanulmányok jelentős része ignorálja vagy tagadja Egan antiszemitizmusát. A kormányzati akcióról megítélésem szerint máig a legjobban használható mű: Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések, 1860–1910*. Budapest: Akadémiai, 1977. 99–110.

³⁶ Konrád, 2025. 334–338.

lendült ellene, illetve a helyi zsidóság védelmére sietett, hangsúlyozva annak nyomorúságos viszonyait, sőt, azt állítva, hogy „százszorta szegényebb”, mint a ruszin parasztság. A galíciai bevándorlók elleni kirohanások mögött, vélte Viador 1897. február 18-i vezércikkében, egyszerűen „kaftániszony” rejtett, vagyis az asszimilációt elutasító helyi zsidósággal szembeni ellenszenv, jóllehet e rétegnek nem volt egyéb bűne, mint hogy „a maga egyszerű ősi ruházatában” kirítt embertársai közül. Amit pedig „a galíciai zsidók tömeges bevándorlásáról mondanak”, tért rá Weisz az *Egyenlőséggel* szemben általa nyomban cáfolt lényegre, az „első sorban agyrem és mese”. A nyomorúságos Galíciából miért telepedne át bárki a nyomorúságos Kárpátaljára, érvelt a szerkesztő, aki a galíciai invázió hiedelmének magyarázatát szintén a társadalom kaftántól való irtózásában látta, amelynek eredményeképpen az emberek tévesen úgy vélték, hogy „a ki kaftánt visel, az galíciai vagy pláne muszka zsidó”. A valóságban, konkludált a szerkesztő, elég volt ellátogatni Munkácsra, körülnézni, és beszélni a helyiekkel, hogy az ember rájöjjön, kik is a kaftánosok: „Nem bevándorlók, hanem a ruthének közt született nyomorult szegények ezek a zsidók, kiknek a haza földjéhez, a részükre bár mostoha röghöz és a haza földjén való megélhetéshez vele született joguk van.”³⁷

Egy évvel később, amikor az 1898-as nyugat-galíciai antiszemita fosztogatások hatására újból felerősödött a zsidó bevándorlástól való közrettegés, és az *Egyenlőségben* a hetilap főszerkesztője, Szabolcsi Miksa arra szólította fel a képzeletbeli menekülteket, hogy forduljanak vissza, és hagyják el Magyarországot, a hatóságokat pedig arra kérte, hogy – az egyébként a Habsburg Birodalmon belüli, tehát nem létező – „galíciai határokat [...] zárják el mögöttük”,³⁸ az ortodox hetilapban Weisz Dániel ismételten leszögezte: „Az egész lengyel zsidó invázió pusztá kombináción alapuló holt idényi »kacsa«.”³⁹

Két évvel ezután, 1900 februárjában a rutén akcióból botrány lett. Az állami programról Munkácscon tartott jelentésében Egan Ede antiszemita toposzok sorával lepte meg hallgatóságát. A kormánybiztos, aki ebben a jelentésben aggatta rá a „kazár” kifejezést a vélten beáramló galíciaiakra, velük szemben razziákat szorgalmazott, a további bevándorlás ellen pedig „rendkívüli államrendőri intézkedések” bevetését. A magát türtöztetni nem képes kormánybiztos a magyarországi zsidókról általánosságban is kijelentette: „Én félttem az ország nemzeti jellegét és félttem egzisztenciáját, ha a zsidók befolyása tovább is ily mértékben terjed.”⁴⁰

³⁷ Viador [Weisz Dániel]: Az a ruthén-kérdés. *Zsidó Híradó*, 1897. február 18. 1–2.

³⁸ Szabolcsi Miksa: Kényes kérdés. *Egyenlőség*, 1898. augusztus 7. 3.

³⁹ Viador [Weisz Dániel]: Lengyel zsidók. *Zsidó Híradó*, 1898. augusztus 11. 3.

⁴⁰ Egan Ede: *A hegyvidéki földmivelő nép közgazdasági helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácscon, 1900. febr. 12-én tartott értekezletről szóló jelentés. Darányi Ignác m. kir. Földmivelési miniszter úr Ő Nagyméltóságához*. Budapest: Werbőczy Könyvnyomda, 1900. 150., 156–157. Egan víziójának továbbfejlesztett változatára lásd Bartha Miklós függetlenségi publicistának a „kazárok”-at ördögi figuraként ábrázoló művét: Bartha Miklós: *Kazár földön*. Kolozsvár: Ellenzék Könyvnyomda, 1901.

A dualizmus korában rangos kormányzati közeg ennyire egyértelműen sem előtte, sem utána nem adott nyilvánosan hangot antiszemita nézeteinek.

Egan Ede jelentését természetesen az *Egyenlőség* is határozottan elítélte. De emellett a neológ hetilap a galíciai bevándorlással szembeni ellenkezésének ismételt kinyilvánítását is szükségesnek érezte, és bár jóval kisebb lelkesedéssel, de készek mutatkozott a rutén akció további támogatására, amennyiben az a beregi zsidókat és ruténeket „egyenlő értékkel” méri.⁴¹

Az ortodox hetilap ezzel szemben frontálisan támadott. Eddig bízni szeretett volna a kormány liberalizmusában, írta Viador, ezért nem szólt arról, hogy Egan „mint bujtogatta a népet, hogy ne vásároljanak zsidónál, hogy casinókban és korcsmákban mulatozás közben [...] mint izgatott nyíltan és titokban a zsidóság ellen”. Ám most, hogy „gyűlölségtől szaturált” beszédében a kormánybiztos a nyilvánosság előtt is kimutatta foga fehérjét, a hetilapnak semmi oka nem volt, hogy továbbra is véka alá rejtse: Egan kezdettől „úgy fogta fel feladatát, hogy valóságos irtóháborút indított a felső magyarországi zsidóság ellen”.⁴²

A lapszerkesztő a tömeges bevándorlást is újból cáfolta. Szemben Egannal, aki szerint a munkácsi zsidók többsége külföldi honos volt, Weisz Dániel beszámolt róla, hogy amikor egy évvel korábban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából Hagara Viktor beregi főispánnal együtt átvizsgálták a munkácsi hitközségben választójoggal rendelkezők – azaz a hitközség összes felnőtt férfi tagját tartalmazó – lajstromát, a több ezer ember közül „csak 14 embert lehetett törölnünk mint galíciai honosságú”.⁴³ Két évvel később Hagara Viktor annyiban – akaratlanul és közvetetten – igazolta Weisz állítását, hogy az Országos Magyar Gazdasági Egyesülés által a kivándorlásról tartott kongresszuson, miután méltatta a munkácsi hitközséget, a *Budapesti Napló* beszámolója szerint – és anélkül, hogy kijelentésére a résztvevők közül bárki reagált volna – „mellesleg kijelentette, hogy bevándorlás nincs is”.⁴⁴

Valójában a „galíciai” – helyesen osztrák – honosságú munkácsi zsidó férfiak száma ennél valamelyest nagyobb volt, bár a lényegét, azaz a bevándorlóknak a teljes zsidó lakossághoz mérten elenyésző arányát nézve Weisz Dánielnek igaza volt. Amit ugyanis nem tudhatott: a galíciai születésű zsidókról készült, ám a kormány által titokban tartott kimutatás szerint 1900-ban Munkácson összesen 121 galíciai születésű „külföldi”, vagyis osztrák honos zsidó élt, ami Munkács 6567 zsidó lakosának mindössze 1,8%-át tette ki.⁴⁵

⁴¹ Szabolcsi Miksa: A munkácsi riadalom. *Egyenlőség*, 1900. február 18. 1–5.; Komáromi Sándor [Haber Samu]: Distinkciók. *Egyenlőség*, 1900. február 25. 1–3. Az idézet az utóbbi cikk 3. oldalán.

⁴² Viador [Weisz Dániel]: Egán úr. *Zsidó Híradó*, 1900. február 15. 1–2.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Bevándorlás és antisemitizmus. *Budapesti Napló*, 1902. június 3. 2.

⁴⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XXXII–23–h 192–193. d. 46/e.

A fentebb említett, a galíciai zsidó bevándorlás szigorúbb ellenőrzése érdekében Darányi Ignác által az Egan-botrány lezárásaként 1900. február 17-én bejelentett és három évvel később, 1903 elején megszavazott törvényről az akkoriban már agonizáló *Zsidó Híradó* nem mondott véleményt.⁴⁶ De az úgyszintén 1903-ban létrehozott, az északkeleti megyék zsidó lakosságát rendszeresen vegzáló határrendőrséget a hetilap utódja, a kétheti *Magyar Zsidó* ismételten és hevesen bírálta.⁴⁷ Igaz, ugyanezt az *Egyenlőség* is megtette.

Amire azonban a neológ hetilap integrációs stratégiájából fakadóan nem mutatkozott képesnek, az az éleslátás volt, amellyel a *Zsidó Híradó* már 1896-ban, a durvuló galiciánerezés korai fázisában rámutatott annak politikai-lélektani magyarázatára. A neológ értelmiség ugyanis csak annak felismeréséig jutott el, hogy a galíciai bevándorlók elleni támadásoknak a magyar zsidó polgárság a valódi célpontja. Ám e taktikával a neológ szerzők egyedül azokat vádolták, akik félreérthetetlenül hangot adtak zsidóellenes érzelmeiknek, a „gyűlölők és izgatók” táborát, írta az *Egyenlőség* névtelen vezércikkírója 1911-ben, akik „a kazárban a jövőendő magyar zsidót gyűlölik”.⁴⁸

A neológ sajtó odáig tehát nem jutott el – és szerzőinek a liberális Magyarországra vetett hite és integrációs reményei miatt talán nem is juthatott el –, hogy akik a galíciaiakat szapulva a magyar zsidókon kívántak ütni, nem voltak mások, mint az őket elméletileg befogadni kész honfitársaik. Olyan szabadelvű politikusok és értelmiségiek, akik az egyre nagyobb gazdasági és társadalmi súllyal rendelkező zsidó polgársággal szemben növekvő ellenérzéseik kifejezésére ekképpen találtak a liberális Magyarországon politikailag elfogadható – nem feltétlenül tudatos – levezetési módot. Ahogy az ekkor Huszton élő Friedmann Illés írta a *Zsidó Híradó*-ban 1896 nyarán: „Az országban egész rémképzeleteket alkot a fantázia ezen »lengyel zsidók tömeges beözönlésé«-ről. [...] Ámde jöjjön ide az ember, ide az ország lengyel határszélére és meg fog győződni, ha csak meggyőződni tud és meggyőződni akar, hogy az a híresztelt »lengyel zsidó invázió« nem egyéb, mint nagy hazugság, az »üsd a zsidót«- hajlam szüleménye. [...] Invázióról szó sincs, hanem feltalálták a »lengyel zsidók tömeges beözönlésé«-t a mi szabadelvű zsidógyűlölőink, hogy annál bátrabban nekironthassanak a zsidónak, mert hiszen nem a magyar zsidókat, ezeket a kedves és szeretetre méltó zsidókat gondolják, hanem azokat a lengyeleket, – már pedig azokat csak szabad ütni! [...] Az egész csak szemfényvesztés, csak amolyan udvarias félrevezetés, hogy ország-világ előtt szidhassák és gyalázhassák a zsidót.” Amellett, hogy ilyen módon a liberalizmusától függetlenül, illetve annak

⁴⁶ A külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról szóló 1903. évi V. törvényekről lásd: Konrád, 2025. 302–313.

⁴⁷ Lásd pl. (H. L.) [Hartstein Lajos]: A peripheriák zsarnokai! *Magyar Zsidó*, 1909. augusztus 27. 1–3.; Krausz Fülöp: Határrendőrségi hatalmi túlkapások. *Magyar Zsidó*, 1909. augusztus 27. 3–5.; Az éber határrendőrség. *Magyar Zsidó*, 1909. szeptember 28. 12.

⁴⁸ A kazár-kérdés. *Egyenlőség*, 1911. január 29. 2.

dacára zsidóellenes érzelmeket tápláló keresztény magyar „jót húz a zsidó hátára”, mutatott rá Friedmann, „szabadelvűségének nimbusza azért épségben marad, – a kezében a felvilágosodottság fátklyája, oldalvást pedig rúg egyet a zsidón!”⁴⁹

Cionisták

Befejezésül egy szót az 1903-ban alapított Magyarországi Cionista Szervezet álláspontjáról. Az 1896 februárjától, Theodor Herzl *Der Judenstaat* című korszakalkotó műve megjelenésétől datálható politikai cionizmus Magyarországon nem büszkélkedhetett nagyszámú hívővel. Az I. világháború előtti adatok megbízhatatlanok.⁵⁰ Ami a Horthy-kort illeti, míg Lengyelországban 1937-ben 264 735 fő, a zsidók 8%-a fizette a tagságot jelentő sékelt, Romániában pedig 1939-ben 60 ezren, azaz a zsidó népesség 7%-a, Magyarországon 1937-ben 6044 sékelfizető volt, ami az 1930-ban 444 567 fős zsidó lakosság 1,4%-ának felelt meg.⁵¹

E számok alapján a magyarországi cionizmust a történészek jelentéktelennek szokták minősíteni.⁵² Ezt a megítélést annyiban árnyalnám, hogy az I. világháború előtt a világ 13,5–14 millióra becsült zsidó népességéből legfeljebb 100 ezren vallották magukat cionistáknak, ami szintúgy elenyésző.⁵³ Ha pedig nem csupán a számokat nézzük, hanem a cionizmus hazai percepcióját, úgy kitűnik: a világháború előtti másfél évtizedben a kortársak számára nyilvánvaló volt, hogy a neológia és az ortodoxia mellett a cionizmus egészítette ki a korabeli zsidóság ideológiai palettáját. Mezei Ernő, a neológ közélet oszlopos tagja 1903-ban azért választotta

⁴⁹ Friedmann Illés: Azok a „lengyel zsidók”. *Zsidó Híradó*, 1896. augusztus 6. 2. Az utóbb Vág-újhelyre kerülő Friedmann több rövid életű felekezeti lapot szerkesztett (*A Vártán* című folyóiratot 1902-ben, a félhavi *Izráelt* 1912–1913-ban). Ezek az újságok a Samson Raphael Hirsch-féle németországi neoortodoxia, a hazai status quo ante irányzat, illetve olykor a cionizmus között ingadoztak.

⁵⁰ Kahan Nison szerint a cionista egyetemi hallgatók Makkabea nevű egyesületének 1903-as megalapítását követően a sékelfizetők száma elérte a 2000 főt. Kahan Nison: A magyarországi cionista-mozgalom. *Zsidó Szemle*, 1911. február 15. 47–48. A konzervatív liberális *Budapesti Hirlap* semleges hangvételű, korrekt beszámolója számukat 1905-ben „körülbelül” 6000-re tette. A szionizmus. *Budapesti Hirlap*, 1905. március 19. 13.

⁵¹ Mendelsohn, Ezra: Zionist Success and Zionist Failure: The Case of East Central Europe between the Wars. In: Kozodoy, Ruth – Sidorsky, David – Sultanik, Kalman (eds.): *Vision Confronts Reality: Historical Perspectives on the Contemporary Jewish Agenda*. Rutherford, N.J.: Fairleigh Dickinson University Press, 1989. 199–200. Az eltérő adatok alapján Novák Attila úgy becsülte, hogy az első zsidótörvény, vagyis 1938 előtt a cionista szervezet létszáma 4000–5000 fő körül mozgott. Novák Attila: *Amenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon*. Budapest: Múlt és Jövő, 2000. 16., 199.

⁵² Novák, 2000. 16.; Katzburg, Nathaniel: Central European Jewry Between East and West. In: Don – Karady, 1990. 42–43.; Mendelsohn, Ezra: *On Modern Jewish Politics*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1993. 50.

⁵³ Vital, David: *Zionism: The Crucial Phase*. Oxford: Clarendon Press, 1987. 44.

a cionizmust az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatban tartott felolvasása tárgyául, mert ahogy évtizedekkel később mondta, „akkoriban sokat foglalkoztatta a magyar közvéleményt és a társaságokban is mindenfelé élénk vita tárgya volt”.⁵⁴ A Szatmárnémetiben megjelenő *Rendőri Lapok* 1909-ben aggódva jelezte, hogy a városban működő Zion egyesület felolvasóestélyei „állandóan nagy látogatottságnak örvendenek”.⁵⁵ A cionisták jelen voltak a köztudatban és a közéletben. 1913-ban a cionista egyetemi hallgatók egyesületének tízéves évfordulóján ezer ifjú vonult az utcákon a Keleti pályaudvarig, hogy köszöntsék David Wolffsohnt, a Cionista Világszervezet elnökét.⁵⁶ Egy évvel később a régi országgyűlés nagytermében a polgári radikális *Világ* szerint „óriási közönség gyűlt egybe”, hogy meghallgassa Shmarya Levin, a szervezet vezérelőbizottsága tagjának az előadását.⁵⁷

Tekintve, hogy az asszimilációt az ortodoxiához hasonlóan a zsidóság öngyilkosságaként értelmezték, az 1904-től már saját sajtóorgánummal rendelkező ifjú cionistákról azt gondolhatnánk, hogy a keresztény magyar társadalomba való integrációs törekvés hiánya az ortodoxokhoz hasonlóan az ő esetükben is a többségi társadalom elvárásai iránti, ha nem is teljes, de a neológokhoz képest egyértelműen nagyobb közömbösséghez vezetett.

Ám nem igazán így történt. Ahhoz nem férhet kétség: a neológokhoz – avagy hogy Beregi Árminnak/Benjáminnak 1908-ban a VI. Országos Cionista Értekezleten tartott beszédéből idézzünk, a zsidóságot megtagadó „félemberek”-hez⁵⁸ – képest a kelet-európai zsidóság a cionisták szemében összehasonlíthatatlanul értékesebb elem volt. Az alapálláspontot Nordau Miksa már az 1897-es első bázei cionista kongresszuson megfogalmazta: a keleti zsidók anyagi nyomorához képest a megsértett önérzethől és az önbecsülés elvesztéséből fakadó lelki nyomor, amelyben a gyökereiktől elidegenedett, befogadásra vágyó, de elutasított asszimilált nyugati zsidók szenvedtek, jóval keserűbb volt.⁵⁹ Ezzel szemben a kelet-európai és kárpátaljai zsidók haszidizmusában Schönfeld József „a cionizmusnak azt az öntudatlan segítőtársát” látta, „mely hivatva van az asszimiláció halálos karjaiból a zsidóságot új életre kiragadni”.⁶⁰

Ami azonban a keleti zsidó bevándorlást illeti, a cionista sajtóban és röpiratokban hiába keresünk az inváziót az ortodoxokhoz hasonlóan cáfoló nyilatkozatokat, illetve fejtegetést arról, hogy a galiciánerek ostromozása keresztény magyar részről

⁵⁴ Patai József: Látogatás Mezei Ernőnél. *Múlt és Jövő*, 1930/10. 362.

⁵⁵ Két jelentés. *Rendőri Lapok*, 1909. március 1. 1.

⁵⁶ Komoróczy Géza (szerk.): *A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem*. I–II. Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995. II. 465.

⁵⁷ A zsidóság tragédiája. *Világ*, 1914. február 17. 16.

⁵⁸ Beregi Benjámin: *Cionizmus és kulturmunka Palesztinában és Magyarországon*. Budapest: „Otthon” Kő- és Könyvnyomda, 1908. 4–5.

⁵⁹ Shimoni, Gideon: *The Zionist Ideology*. Hanover – London: University Press of New England, 1995. 103.

⁶⁰ Schönfeld József: A „galicianismus”. *Magyarországi Cionista Szervezet*, 1910/11. 3.

milyen (bevallhatatlan) motivációkból fakadhatott. A bevándorlás tárgyában a magyarországi cionisták alapvetően azt az egy gondolatot ismételték minduntalan, hogy a magyar társadalom számára terhet jelentő problémára, amelyet ekképpen maguk is valósnak ismertek el, egyedül a cionizmus nyújt megoldást. Ahogy a Magyarországi Cionista Szervezet nevében annak elnöke, Beregi Ármin és titkára, Schönfeld József fogalmazott abban az 1913. november 16-án kelt felterjesztésben, amelyet a belügyminiszterhez, illetve a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intéztek a cionista szervezet alapszabályainak jóváhagyása érdekében: „Az oroszországi, romániai és galíciai vándorlás érinti és érdekli a magyar zsidóságot, sőt a magyar államot is, mert végeredményben a nagyszámú vándor zsidók hazánkba is eljutnak és itt csak szaporítják a zsidó és nem zsidó proletariátus amúgy is tekintélyes tömegét. És ezt a beözönlést akarja a cionista mozgalom megelőzni azzal, hogy ezeket a hontalanul bolyongó és hazát kereső zsidókat biztos centrum felé irányítja, ahonnan nem fognak többé vándorlásra kényszerítettetni.”⁶¹

Konklúzió

Amiként az integrációs törekvés sem járt a többségi társadalom elvárásaihoz való feltétlen igazodással, úgy e törekvés akár teljes hiánya sem vezetett magától értetődően a velük szembeni kritikus magatartáshoz. Ahogy a cionisták esetében sem ez történt, azon egyszerű okból, hogy az 1903-ban létrejött Magyarországi Cionista Szervezet az ortodox zsidókhoz képest jóval inkább ki volt szolgáltatva annak a politikai hatalomnak, amelytől 1927-ig hiába várta alapszabályai elismerését, vagyis működése formális jóváhagyását.⁶² A dualizmus kori zsidóság identitásának kutatása során érdemes tehát szem előtt tartani, hogy a különféle irányzatokhoz tartozó csoportok önazonosságára utaló nézetek nyilvános kifejezése nem függetleníthető a politikai kontextustól, illetve a politikai hatalomtól való függésük pillanatnyi mértékétől.

⁶¹ *A Magyarországi Cionista Szervezet országos bizottságának felterjesztése a M. Kir. Belügyminiszter és a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi miniszter urakhoz alapszabályainak jóváhagyása tárgyában.* Budapest: Merkantil Nyomda, 1913. 6–7. A gondolat már Herzl Tivadarnak a modern politikai cionizmust megalapító röpiratában is megjelent, bár ott a hangsúly inkább azon volt, hogy a cionizmus az asszimilált zsidókat szabadítaná meg a kelet-európai zsidók beözönlésének terhe alól. Herzl Tivadar: *A zsidó-állam. A zsidó-kérdés modern megoldásának kísérlete.* Ford. Schönfeld József. Budapest: A „Jövőnk” Kiadása, 1919. 14.

⁶² Alapszabályuk jóváhagyása híján, és hogy mégis rendelkezzen valamilyen hivatalos státusszal, a cionisták szervezetüket 1911-ben a Kereskedelemügyi Minisztériumnál jegyeztették be, mint korlátolt felelősségű szövetkezetet. Társas czégek. *Központi Értesítő*, 1911. április 6. 762.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XXXII–23–h 192–193. d. 46/e.

A budapesti orth. izr. hitközségi főrabbi. *Zsidó Híradó*, 1891. június 11. 9.

A kazár-kérdés. *Egyenlőség*, 1911. január 29. 1–3.

A Magyarországi Cionista Szervezet országos bizottságának felterjesztése a M. Kir. Belügyminiszter és a M. Kir. Vallás- és Közoktatástügyi miniszter urakhoz alapszabályainak jóváhagyása tárgyában. Budapest: Merkantil Nyomda, 1913.

A sionizmus. *Budapesti Hírlap*, 1905. március 19. 13.

A szilas-balhási rabbi. *Zsidó Híradó*, 1891. június 25. 9.

A zsidóság tragédiája. *Világ*, 1914. február 17. 16.

Adakozzunk. *Egyenlőség*, 1891. június 26. 1–2.

Alsó-Kubintról. *Zsidó Híradó*, 1891. július 2. 10.

Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. VI. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1882.

Az 1884. évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XI. [Budapest]: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1886.

Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XVII. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1894.

Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XXVI. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1900.

Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. VII. Budapest: Athenaeum, 1902.

Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. X. Budapest: Athenaeum, 1902 [helyesen: 1903].

Az éber határrendőrség. *Magyar Zsidó*, 1909. szeptember 28. 12.

Az orosz zsidók. *Zsidó Híradó*, 1891. május 28. 10.

Az orthodox zsidó segélybizottság. *Zsidó Híradó*, 1891. november 19. 2–3.

Bartha Miklós: *Kazár földön.* Kolozsvár: Ellenzék Könyvnyomda, 1901.

Beregi Benjámin: *Cionizmus és kulturmunka Palesztinában és Magyarországon.* Budapest: „Otthon” Kő- és Könyvnyomda, 1908.

Bevándorlás és antisemitizmus. *Budapesti Napló*, 1902. június 3. 2.

Bródy Sándor: A szent rög. In: Uő: *Lyra.* Budapest: Singer és Wolfner, [1911]. 61–65.

Csíki Tamás: Foglalkozási szerkezet és megélhetési módok. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig.* Budapest: Aposztróf, 2013. 27–36.

Debreczenből. *Zsidó Híradó*, 1891. június 25. 8–9.

- Egan Ede: *A hegyvidéki földmivelő nép közgazdasági helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácson, 1900. febr. 12-én tartott értekezletről szóló jelentés. Darányi Ignác m. kir. Földmivelési miniszter úr Ő Nagyméltóságához.* Budapest: Werbőczy Könyvnyomda, 1900.
- Emlékirat b. Eötvös József vallás és közoktatási miniszterhez. *Magyar Izraelita*, 1867. szeptember 5. 178–180.
- Frankl Adolf: Vallás és nemzetiség. *Zsidó Híradó*, 1891. augusztus [helyesen: szeptember] 3. 2–6.
- Friedman, Armin Harry: *Major Aspects of Yeshivah Education in Hungary, 1848–1948.* Ann Arbor: University Microfilms, 1971.
- Friedmann Illés: Azok a „lengyel zsidók”. *Zsidó Híradó*, 1896. augusztus 6. 1–3.
- (H. L.) [Hartstein Lajos]: A peripheriák zsarnokai! *Magyar Zsidó*, 1909. augusztus 27. 1–3.
- Herzl Tivadar: *A zsidó-állam. A zsidó-kérdés modern megoldásának kísérlete.* Ford. Schönfeld József. Budapest: A „Jövők” Kiadása, 1919.
- Kahan Nison: A magyarországi cionista-mozgalom. *Zsidó Szemle*, 1911. február 15. 47–49.
- Katz, Jacob: The Identity of Post-Emancipatory Hungarian Jewry. In: Don, Yehuda – Karady, Victor (eds.): *A Social and Economic History of Central European Jewry.* New Brunswick – London: Transaction Publishers, 1990. 13–31.
- Katz, Jacob: *With My Own Eyes: The Autobiography of an Historian.* Hanover – London: University Press of New England, 1995.
- Katz, Jakov: *Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban.* Ford. Ács Gábor – Stöckl Judit. [Budapest]: Múlt és Jövő, 1999.
- Katzburg, Nathaniel: Assimilation in Hungary During the Nineteenth Century: Orthodox Positions. In: Vago, Bela (ed.): *Jewish Assimilation in Modern Times.* Boulder: Westview Press, 1981. 49–55.
- Katzburg, Nathaniel: Central European Jewry Between East and West. In: Don, Yehuda – Karady, Victor (eds.): *A Social and Economic History of Central European Jewry.* New Brunswick – London: Transaction Publishers, 1990. 33–46.
- Katzburg, Nathaniel: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon.* Ford. Ács Gábor. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris, 1999.
- Két jelentés. *Rendőri Lapok*, 1909. március 1. 1–2.
- Kolozsvárról. *Zsidó Híradó*, 1891. augusztus 13. 9.
- Komáromi Sándor [Haber Samu]: Distinkciók. *Egyenlőség*, 1900. február 25. 1–3.
- Komlós Aladár: Bródy Sándor. In: Uő: *Bevezetés a magyar-zsidó irodalomba.* Budapest – Jeruzsálem: Múlt és Jövő, 2009. 216–233.
- Komoróczy Géza (szerk.): *A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem.* I–II. Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995.

- Komoróczy Szonja Ráhel: Nyelvhasználat. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest: Aposztróf, 2013. 37–44.
- Konrád, Miklós: Jews and Politics in Hungary in the Dualist Era, 1867–1914. *East European Jewish Affairs*, 2009/2. 167–186.
- Konrád Miklós: *Bevándorlás, integráció és antiszemitizmus. A galíciai zsidó bevándorlás és annak mítosza, 1735–1939*. Budapest: ELTE HTK TTI, 2025.
- Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Budapest: Szerző kiadása, 1922.
- Krausz Fülöp: Határrendőrségi hatalmi túlkapások. *Magyar Zsidó*, 1909. augusztus 27. 3–5.
- Krúdy Gyula: *A tegnapok ködlovagjai*. I–II. Békéscsaba: Tevan, 1925.
- Krúdy Gyula: *Bródy Sándor vagy a nap lovagja*. Budapest: Noran, 2004.
- Különfélék. *A Hon*, 1882. május 16. [1–2].
- Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések, 1860–1910*. Budapest: Akadémiai, 1977.
- Mendelsohn, Ezra: Zionist Success and Zionist Failure: The Case of East Central Europe between the Wars. In: Kozodoy, Ruth – Sidorsky, David – Sultanik, Kalman (eds.): *Vision Confronts Reality: Historical Perspectives on the Contemporary Jewish Agenda*. Rutherford, N.J.: Fairleigh Dickinson University Press, 1989. 190–209.
- Mendelsohn, Ezra: *On Modern Jewish Politics*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Mezei Ernő: „Kazár szolidaritás”. *Egyenlőség*, 1902. április 6. 1–3.
- [Mezey Ferenc?]: Társadalmi szemle. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1901/2. 116–117.
- Nagyváradon. *Zsidó Híradó*, 1891. június 18. 11.
- Novák Attila: *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon*. Budapest: Múlt és Jövő, 2000.
- Óbudai Freudiger Ábrahám: Apám széferjéből. In: *Szombat-Almanach az 5688. évre (1927/28). Első évfolyam. Magyarország szombattartó kereskedőinek, iparosainak, gyárosainak címjegyzékével és héber naptárral*. Budapest: Somré Sabosz bizottság, 1927. 13–15.
- Ó-budai Freudiger Mózes. *Magyar Zsidó*, 1910. november 18. 9–10.
- Patai József: Látogatás Mezei Ernőnél. *Múlt és Jövő*, 1930/10. 362–364.
- Rajkáról jön a világosság. *Egyenlőség*, 1892. április 29. 8–9.
- Schönfeld József: A „galicianismus”. *Magyarországi Cionista Szervezet*, 1910/11. 1–3.
- Shimoni, Gideon: *The Zionist Ideology*. Hanover – London: University Press of New England, 1995.
- Szabolcsi Miksa: Néhány szó a magam dolgában. *Egyenlőség*, 1892. június 24. 4–5.

- Szabolcsi [Miksa]: Kelepczében. *Egyenlőség*, 1892. július 8. 7–8.
- Szabolcsi Miksa: Kényes kérdés. *Egyenlőség*, 1898. augusztus 7. 1–3.
- Szabolcsi Miksa: A munkácsi riadalom. *Egyenlőség*, 1900. február 18. 1–5.
- Szilágy-Nagy-Faluról. *Zsidó Híradó*, 1891. július 30. 9–10.
- Szilágy-Somlyóról jelentik. *Zsidó Híradó*, 1891. június 25. 9.
- Szobráncczról. *Zsidó Híradó*, 1891. június 25. 8.
- Társadalmi szemle. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1908/1. 6–11.
- Társas czégek. *Központi Értesítő*, 1911. április 6. 762.
- Testvéreink, Izrael fiai! *Zsidó Híradó*, 1891. május 21. 1.
- Varga László: Zsidó bevándorlás Magyarországon. In: Uő (szerk.): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság*. Budapest: Pannonica – Habsburg Történeti Intézet, 2005. 11–30.
- Viador [Weisz Dániel]: Az a ruthén-kérdés. *Zsidó Híradó*, 1897. február 18. 1–2.
- Viador [Weisz Dániel]: Lengyel zsidók. *Zsidó Híradó*, 1898. augusztus 11. 3.
- Viador [Weisz Dániel]: Egán úr. *Zsidó Híradó*, 1900. február 15. 1–2.
- Vital, David: *Zionism: The Crucial Phase*. Oxford: Clarendon Press, 1987.
- Zeke Gyula: Szakadás után... Adalékok a magyarországi zsidóság felekezeti irányzatainak társadalomtörténetéhez (1868–1949). In: Lendvai L. Ferenc – Sohár Anikó – Horváth Pál (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. I–II. Budapest: MTA Filozófiai Intézet, 1990. I. 145–161.